

Vastavuoroisuus sosiaalityössä

Tässä artikkelissa pohditaan vastavuoroisuuden merkityksiä suhteessa hyvään elämään. Hyvä elämä liitetään onnellisuuteen ja elämän eri osa-alueiden tasapainaisuuteen. Sosiaalityössä on tärkeää miettiä ihmisenä olemisen moraalisia ja eettisiä ulottuvuuksia. Moraali kertoo siitä, mitä pidämme oikeana ja vääränä. Etiikalla tarkoitamme tässä yhteydessä niitä yleisempiä periaatteita, jotka suuntaavat toimintaamme ja kertovat, miten toimimme muiden ihmisten kanssa.

Ihmiset tarkastelevat omaa elämäntilannettaan subjektiivisesta näkökulmasta. He vertaavat elinolojaan muiden vastaaviin. Tämä vertailu suhteuttaa heidän elämänsä epäkohtia tai onnen aiheita. Ihmisten hyvinvoinnin kasautumiseen liittyy useimmiten ihmisiä, jotka välittävät heistä ja jotka ovat valmiita tekemään vastavuoroisia tekoja heidän vuokseen. Ihmisten kokemukset vastavuoroisuudesta ovat olennaisia hyvinvoinnin kokemukselle (Törrönen 2012, 165–181). He voivat luottaa, että heillä on tukea läheisistä ihmisistä silloin, kun he sitä eniten tarvitsevat. Samoin he tukevat läheisiään silloin, kun läheiset tarvitsevat heitä.

Sosiaalityön asiakastyössä on erityisen merkityksellistä, millaiseksi asiakkaan ja työntekijän kohtaaminen muodostuu. Kohtaamisen taustalla ovat näkyvästi tai näkymättömästi läsnä ihmisten tietoiset tai tiedostamattomat asenteet yhteiskuntaa, palvelujärjestelmää ja toisia ihmisiä kohtaan. Palveluissa työntekijöiden ja asiakkaiden odotukset, asenteet, aikaisemmat kokemukset työntekijöiden ja asiakkaiden välisistä suhteista sekä luottamus toisiaan kohtaan vaikuttavat vuorovaikutukseen, neuvotteluihin ja toiminnan tulokseen.

Sosiaalityö on yhteiskunta- ja sosiaalitieteellinen tieteenala, jonka kiinnostuksen kohteena on ihmisten kokonaisvaltainen hyvinvointi. Sosiaalityön yhteiskunnallinen oikeutus perustuu perusoikeuksiin, joiden turvaaminen on yksi hyvinvointiyhteiskunnan tärkeä tehtävä. Sosiaalityön tutkimuksen ja käytännön tarkasteluissa on aina läsnä ihminen tai ihmisryhmät sekä yhteiskunnalliset olosuhteet. Sosiaalityö kiinnittää huomionsa erityisesti yhteiskunnalliseen tasa-arvoisuuteen ja oikeudenmukaisuuteen ja niiden toteutumiseen ihmisten arkielämässä. Sosiaalityö suuntautuu ennakoivasti, etsien uudenlaisia hyvinvointi-, perhe- ja lapsipoliittisia ratkaisuja ehkäistä ihmisten vaikeuksien syntymistä. Erityisenä veloitteena on parantaa niiden ihmisten elämäntilannetta, jotka elävät haavoittavissa oloissa tai tarvitsevat tukea selvitäkseen vaikeista elämäntilanteista.

Hyvän ja hyveiden merkitys ihmisen elämässä

Ihminen etsii hyvään elämään jonkinlaista täyttymystä tai onnellisuutta. Hyvä on suhteellinen käsite, ja se merkitsee eri ihmisille eri aikoina eri asioita. Kaikkien kiinnostuksen kohteena ei ole esimerkiksi itsetunnon kehittäminen tai itsensä toteuttaminen, koska joillakin voi olla vaikeuksia pysyä edes hengissä. Mikä on hyvää yhdelle, ei ole sitä välttämättä toiselle ihmiselle toisenlaisessa elämäntilanteessa. Käsitys hyvästä on näin riippuvainen henkilön omasta tulkinnasta, vaikka kaikki ihmiset tarvitsevat tiettyjä asioita, mutta elämäntilanteen mukaan niiden tarve vaihtelee. (Franklin 2010, 65–66.)

Jo Aristoteles on tarkastellut ihmisten tarpeita ja päätenyt siihen, että on olemassa todelliset tarpeet ja näennäiset tarpeet. Ruoka, ystävät ja itseluottamus ovat hänen mukaansa todellisia tarpeita. Maslow'n tarvehierarkian mukaan taas todellisiin tarpeisiin rinnastettavissa olevia perustarpeita ovat muun muassa

hengissä säilyminen ja turvallisuus. Näennäiset tarpeet ovat pikemminkin toiveita, jotka eivät uhkaa ihmisen henkeä. Ihminen voi esimerkiksi tarvita autoa käydäkseen töissä, mutta hän voi toivoa tietynmerkkistä autoa saadakseen itselleen tyydytystä. Näennäiset tarpeet tuovat iloa ja energiaa sekä saavat olon tuntumaan hyvältä, mutta esimerkiksi onnellisuuden psykologiaa tutkinut Franklin uskoo, etteivät ne sinänsä lisää elämän onnellisuutta. (Franklin 2010, 54.)

Hyvää elämää voidaan pitää eräänlaisena tavoitetilana, jota voidaan tarkastella niin subjektiivisesti kuin objektiivisesti. Subjektiivisesti tarkasteltuna huomion keskipisteenä on yksilön oma kokemus hyvinvoinnistaan. Hyvää elämää voidaan myös tarkastella objektiivisesti hyvinvointitutkimuksen avulla, jolloin ollaan kiinnostuneita esimerkiksi siitä, minkälainen on yksilön terveys, mitkä ovat esimerkiksi käytettävissä olevat kuukausitulot. Ihmisten hyvinvoinnin tutkimisessa voidaan hyödyntää esimerkiksi teoreettista Bourdieun (1984) pääomaluokittelua. Pääomia voidaan pitää eräänlaisina resursseina, joita ihmisellä on tarpeidensa lisäksi. Bourdieun ajattelussa todellisia tarpeita kuvataan taloudellisten, kulttuuristen ja sosiaalisten resurssien avulla. Näihin resursseihin on tarpeen vielä lisätä terveys (Törrönen & Vauhkonen 2012, 51). Taloudelliset, kulttuuriset, sosiaaliset ja terveydelliset resurssit luovat pohjaa ihmisen luottamussuhteille yhteiskunnassa (ks. Törrönen 2012, 44–45). Luottamussuhteet ja niiden luonne ilmentävät yksilöllistä kokemusta yhteisöllisestä vastavuoroisuudesta. Resurssit ja niiden pohjalta syntyneet luottamussuhteet rakentavat ihmisten suhteellista yhteiskunnallista asemaa (Törrönen 2012, 169–171).

Suhteellista yhteiskunnallista asemaa kuvaa Bourdieun (1989, 24) symbolisen pääoman käsite, joka kuvastaa sitä yhteiskunnallista asemaa tai valtaa, joka yhteiskunnassa annetaan kullekin yksilölle tai yhteisölle tietyssä aikana. Se tekee näkyväksi, ettei useinkaan ole kyse yksittäisten ihmisten arvostuksesta ja ystävällisyydestä suhteessa toisiin ihmisiin, vaan pikemminkin yhteisöllisistä määrittelyistä ja erojen teoista suhteessa toisiin ihmisiin tai ihmisryhmiin (Törrönen 2012, 169–170). Yhteisölliset suhteet tulevat esille yksittäisten ihmisten kohtaamisessa. Ihmisten suhtautuminen toisiin pohjautuu ajassa eläviin arvostuksiin hyvästä sekä käsitykseen siitä, miten ihminen voi tätä hyvää hallita. Nähdäänkö ihmisten elämän vaikeuksien syynä ihminen itse, sattuma, yhteiskunnalliset ja rakenteelliset tekijät vai jollakin tavoin näiden yhdistelmä (ks. Blomberg & Kallio & Kroll 2010).

Onnellisuuden tavoittelu on tasapainoilua todellisten ja näennäisten tarpeiden välimaastossa, eräänlaista kultaisen keskitien etsimistä. Aristoteleen mukaan elämän onnellisuuden lähteenä toimii tasapaino toiveiden ja todellisten tarpeiden välillä. Antiikin filosofeja seuraten viittaamme tähän tasapainoon käsitteellä hyve (*virtue*). Puheella hyveistä tai hyveellisyydestä alleviivataankin näkemystä, että ihminen on olento, joka osaa järkeillä, mutta ei kuitenkaan aina käyttäydy vain järkevästi. Ihmistä ajavat joskus irrationaaliset halut, tunteet ja toiminta (Franklin 2010, 66–69), jotka voivat olla ristiriidassa todellisten tarpeiden kanssa. Se mitä arkisesti kutsumme elämäntyyliksi, voikin olla yksilön tapa tasapainoilla näiden eri tahojen välissä.

Vastavuoroisuus hyveenä

Hyve viittaa siihen, millaiset mahdollisuudet ihmisellä on toteuttaa omia tarpeitaan, mutta myös siihen, mitä ihminen elämältään odottaa. Tätä kautta pääsemme pohtimaan vastavuoroisuutta, joka liittyy olennaisesti keskusteluun yksilön asennoitumisesta toisia ihmisiä tai yhteisöjä kohtaan. Vastavuoroisuutta määritellyt Becker (1990, 3) katsoo, että vastavuoroisuus on olennaisesti tekemisissä moraalisten hyveiden kanssa ja että se siten on ihmiselämälle perustavaa laatua oleva ominaisuus. Vastavuoroisuuden kuvataan jopa olevan kuin rakenteellinen osa ihmisluontoa, jonka varaan rakentuvat sosiaaliset käytäntömme ja instituutiot, jolloin se on myös yhteisöllisen elämänmuodon perusta ja ylläpitäjä.

Vastavuoroisuuden kokemusta vahvistavat: 1) kuuluminen tiettyyn ryhmään tai paikkaan, 2) ihmisen tunnistaminen ja tunnustaminen ja 3) toiminnan lainmukaisuus tai hyväksyttävyyys (Bourdieu 1984, Törrönen 2013). Nämä ulottuvuudet perustuvat todellisiin ja näennäisiin tarpeisiin ja näiden väliseen

vuorovaikutukseen (Everson 2010 (Aristoteles); Becker 1986, Franklin 2010). Ensinnäkin ihmiselle on tärkeää kuulua johonkin yhteisöön. Yhteisöt voivat vaihdella fyysisistä yhteisöistä virtuaalisiin sekä olla laajuudeltaan erilaisia. Sitä voidaan kuvata myös siten, että ihminen *tuntee samankaltaisuutta* joidenkin muiden kanssa. Nämä muut voivat olla lähellä tai kaukana. (Törrönen 2013.)

Toiseksi ihmisen tarpeisiin kuuluu se, että hänet tunnustetaan yhteisössä ja hänen olemassaolonsa ja toimintansa hyväksytään tässä. Vaikka ihminen toimii yhteisössä, tarvitsee hän voidakseen hyvin tunnetta siitä, että hänet *yksilönä on huomattu ja että hänellä on olemassaolon oikeutus*. Tämä avaa sitä, että ihminen on merkityksellinen edes jollekin toiselle ihmiselle tai että hänen yhteisössä olemisellaan on merkitystä. Tunteena voidaan ajatella, että jos tätä ihmistä ei olisi, jollakin olisi häntä ikävä. (Törrönen 2013.) Lisäksi merkityksellisyyden kokemukseen liittyy kuulluksi tuleminen ja itsensä ilmaisemisen sekä määrittelemisen mahdollisuus sosiaalisissa suhteissa. Tällaiset kokemukset liittyvät paitsi hyvinvointiin, ne antavat myös voimia vaikeissa elämäntilanteissa. (Heino & Kärmeniemi 2013.)

Kolmas vastavuoroisuuden piirre on enemmän luonteeltaan yhteiskunnallinen kuin kaksi aiempaa ulottuvuutta. Vastavuoroisuus edellyttää sitä, että toinen osapuoli tai toiset osapuolet pitävät vastapuolen toimintaa hyväksyttävänä tai laillisena. Tämä on edellytys vaihdolle, jota vastavuoroisuuden kautta tapahtuu. Ihmiset eivät lähde mielellään mukaan toimintaan, joka on heidän omien arvojensa vastaista. Arvojen vastainen toiminta johtaa arvostiriitaan ja vähentää ihmisen hyvinvointia. (Törrönen 2013.)

Vastavuoroisuuteen liittyy monia vaikeita moraalisia ongelmia ja valintoja. Vastavuoroisuus antaa meille rajat pakottaviin sosiaalisiin velvollisuuksiin, jotka liittyvät sosiaaliseen elämäämme, perheeseemme, tuleviin sukupolviin tai lakien noudattamiseen. Nämä rajat eivät odota meidän kutsuamme, suostumustamme tai hyväksyntäämme. Ne kertovat vastavuoroisuuden velvoittavasta luonteesta, joka sisältää ajatuksen siitä, mitä voi tehdä ja mitä haluaa tehdä. (Becker 1990, 3–4.) Vastavuoroisuus on tärkeä sosiaalisen vaihdon ominaisuus, ja se vaikuttaa olennaisesti siihen, millaiseksi yksilön henkilökohtainen asema tai poliittinen valta ihmisyhteisössä muotoutuu. Becker (1990, 4) määrittelee vastavuoroisuuden seuraavasti:

”Meidän pitää vastata hyvään hyvällä samoin kuin meitä kohdellaan, meidän tulee välttää paha eikä vastata pahaan pahalla, meidän pitää korjata aiheuttamamme harmi, ja tehdä nämä kaikki moraalisesta velvollisuudesta.”

Nopeasti ajateltuna Beckerin ymmärrys vastavuoroisuudesta on kuin moniin uskontoihin kuuluva kultainen sääntö (tee muille, niin kuin haluaisit itsellesi tehtävän) tai hopeinen sääntö (älä tee muille, mitä et halua itsellesi tehtävän). Kuitenkin vastavuoroisuuden syvällisempi tarkastelu auttaa ymmärtämään sosiaalityötä sekä myös keskustelua sosiaalityön asiantuntijuudesta. Beckerin ajatus sisältää tärkeän eettisen ohjeen: se kertoo toiminnasta suhteessa toisiin. Se ei ole moraalinen ohje, jossa otetaan kantaa oikeaan tai väärään. Se perustuu etiikkaan ja antaa filosofisen toimintamallin siihen, miten kohtaamme muut ihmiset ja miten toimimme suhteessa heihin.

Beckerin vastavuoroisuus sulkee sisäänsä ajatuksen, että ihminen voi vaikuttaa omaan käyttökseen ja toimintaansa. Sosiaalityön ammattikuntaa ajatellen voidaan ajatella, että tämänkaltainen ajattelu leimaa, jos ajatus hyväksytään, kaikkien toimintaa. Silloin ei ole kyse irrallisista yksilöistä, jotka toimivat, vaan ammattieettisesti sitoutuneista henkilöistä, jotka sitoutuvat tietynlaisiin arvoihin. Becker (1990, 5) liittää vastavuoroisuuteen hyvänthahtoisuuden, empatian, ystävällisyyden ja käytännöstä syntyneen viisauden. Nämä arvot liittyvät toimintaan, ne eivät vielä kerro siitä, miten sosiaalityön tiedonmuodostus syntyy teorian pohjalta tai teoriaa synnyttäen.

Ihmisten subjektiivinen ymmärrys hyvästä

Sosiaalityössä kohdataan usein ihmisiä, jotka ovat tulleet huonosti kohdelluiksi ja kohdatuiksi. Heillä ei ole välttämättä syntynyt kuvaa toisista ihmisistä myönteisen vastavuoroisuuden kautta, vaan pikemminkin he ovat kohdanneet vastavuorottomuutta monella tasolla. Heidän luottamuksensa toisiin ihmisiin, yhteisöihin ja yhteiskuntaan voi olla vähäistä. (Törrönen 2012, 165–168.) Ammatillisessa asemassa oleva ihminen ei voi vastata asiakkaalle tunteidensa ja omien halujensa pohjalta. Myöskään asiakkaan vihan purkauksiin ei työntekijä voi vastata samalla mitalla. Ihminen ei ole aina rationaalinen toimija, vaan myös asiantuntija voi joskus paineen alla toimia irrationaalisesti tai väsyneenä alkaa vastata vihaan ärtymyksellä. Asiantuntija tekee palkkatyötä, ja hänen työhönsä kuuluu ihmisten epäoikeudenmukaisten kokemusten kuuleminen ja vastaanottaminen.

Usein ihminen joutuu punnitsemaan esimerkiksi työelämässä toimintaansa ja kokee siinä ristiriitaa ja riittämättömyyttä. Esimerkiksi sosiaalityötä tehdessään työntekijä voi haluta toimia toisin, mutta toimipaikan resurssit, toimintatavat tai jotkin muut syyt estävät tämän. Työntekijän toiminnan ja siihen liittyvien valintojen taustalla voi olla oman toimeentulon turvaaminen, mutta myös halu tukea edes jollakin tavalla toisten hyvinvointia, vaikka ei pystyisi toimimaan aivan toivomallaan tavalla. Sosiaalityöhön kuuluu myös lakisäätteisiä tehtäviä, joihin sisältyy jopa tahdonvastaisuutta ja esimerkiksi kajoamista perheen yksityisyyden suojaan. Varsinkin tahdonvastaiset toimet eivät vastaa asiakkaiden toiveita tai heidän esille nostamia tarpeita. Tällainen kohtaaminen saattaa tuntua vastavuorottomalta kaikista osapuolista. Vaikeiltakin tuntuvat tapahtumat voi helpommin kestää jälkeinpäin, kun on tietoinen omista arvoista ja toimii niiden pohjalta. Myös ymmärrys vaikeuksien yhteisöllisestä ja yhteiskunnallisesta luonteesta ja tulkinnasta auttaa hyvinvointivajeiden tulkinnassa. Vaikeinakin hetkinä etsitään ihmisten omaa tapaa sanoittaa elämäänsä ja etsitään keinoja tukea heitä heidän omilla ehdoillaan.

Asiantuntijakaan eivät voi välttyä työtä tehdessään tunteilta, jotka toisaalta toimivat vuorovaikutuksessa neuvotteluvälineinä ja omien tarpeiden ja toiveiden todentajina sekä välittäjinä. Asiantuntijuus ei ole vain asiakkaan tunteista erillään oloa, vaan myös ihmisenä tuntemista ja reagoimista toisen puheeseen ja toimintaan. Tulkittessaan asiakkaiden tarpeita ja toiveita, asiantuntija tavoittaa kunkin omakohtaista käsitystä elämäntilanteen vaikeuksista ja vajeista. Ymmärrys toisen tarpeita kohtaan voi jo toimia välineenä kuulemiseen ja saada aikaan tunteen, että on tullut kohdatuksi. Se voi joskus lieventää pettymystä ja jopa tuoda uudenlaisia vastavuoroisuuden kokemuksia.

Lähteet

Becker, L. C. (1990) *Reciprocity*. Chicago & London: The University of Chicago Press.

Bourdieu, P. (1984/1979) *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Bourdieu, P. (1989) *Social Space and Symbolic Power*. *Sociological Theory*. 7 (1), 14–25. Saatavilla: <https://www2.southeastern.edu/Academics/Faculty/jbell/bourdieu.pdf>. (Viitattu 29.5.2013).

Everson, S. (2010) *Aristotle – The Politics and the Constitution of Athens*. Cambridge Texts in the History of Political Thought. Cambridge: Cambridge University Press.

Franklin, S. S. (2010) *The Psychology of Happiness. A Good Human Life*. Cambridge: Cambridge University Press.

Heino, E. & Kärmeniemi, N. (2013) Cultural interpretation as an empowering method in social work with immigrant families. Teoksessa *Empowering Social work: Research and Practice*. (toim.) Törrönen, M., Borodkina, O., Samoylova, V. & Heino, E. Kotka: Helsingin yliopiston koulutus- ja kehittämiskeskus Palmenia, Kotkan yksikkö. Kopijyvä Oy, 88–117.

Törrönen, M. (2012) *Onni on joka päivä – Lapsiperheen arki ja hyvinvointi*. Helsinki: Gaudeamus.

Törrönen, M. & Vauhkonen, T. (2012) *Itsenäistyminen elämänvaiheena - Osallistava vertaistutkimus sijaishuollosta itsenäistyvien nuorten hyvinvoinnista*. Helsinki: SOS-Lapsikylä ry.

Törrönen, M. (2013) *Julkaisematon käsikirjoitus*. Reciprocity: The Synthesis of Belonging, Recognition and Legitimation, 1–15.